

Hamdullah Suphi ve Türk Ocakları

Yazan : Seniha Sami Morali

77060028
1933 26 290 5-0-24

SUBHI Paşa'nın en küçük çocuğu, Hamdullah, 1885'te dünyaya geldi. Subhi Paşa'nın ilk çocuğu, Ayetullah Bey, yedi sene evvel ölmüştü. Hamdullah, henüz bir yaşında iken yetim kaldı.

Subhi Paşa'nın ölümü, çocuklarından henüz küçük yaşta olanları müşkül durumda bıraktı. Yetim maaşlarından başka gelirleri yoktu. Oğulları, Galatasaray sultanisine irâde-i seniye ile meccanen leyli kaydedildiler. Kışın İstanbul'daki konakta, yazın, Çamlıca'daki köşkte otururlardı.

Hamdullah, on yaşında iken şiir yazmaya başladı. Mektep arkadaşları, adını «şair» koydular.

Yaz tatillerinde, bizim yalıda uzun müddet misafir kalırdı. Amcam olduğu halde benden ancak bir yaş büyüktü. Kalabalık, neşeli bir aile idik. Akraba çocukları ile toplandığımız zamanlar, türlü oyunlar oynardık, fakat Hamdullah oyunlarımıza katılmazdı. Bir köşeye çekilir, okur, yahut düşünürdü. Babamın pek zengin kitaplığından, benim — bir genç kıza göre pek mükemmel olan — kitaplığımdan istifade ederdi. Babamın muntazaman aldığı Le Temps gazetesini merakla okurdu. Halamın, bizimkine bitişik yalısına misafir gittiğimiz bir gün, baktık ki Hamdullah, kitap elinde, arkamızdan geldi. Kısa bir misafirlik için bile elinden bırakmaya kıyamadığı kitap, Lamartine'in Türkiye Tarihi idi.

Bir gün yine Le Temps gazetesini okurken, fotoğraf makinemi aldım:

— Bırak bir dakika şu gazeteyi, dedim. Resmini çekeceğim.

Gazeteyi, arkasındaki kanapeye attı, poz verdi. O resmi hâlâ saklıyorum.

Oyundan kendimi aldığım zamanlar — yaşımıza başımıza bakmadan — felsefi, edebî, siyasi münakaşalara girişirdik ve ekseriya sonunda kavga ederdik. Ben mu tekidim. Hamdullah, o zamanın gençleri gibi, şüpheli idi (Bunun sebebini araştırmak uzun bir mesele. Belki şöyle hulâsa edilebilir; din derslerimiz amelî ibadete hasredilirdi, asıl mühim olan, manevî ve ahlâki cihet meskût geçirilirdi). Hamdullah, Namık Kemal'e bilâ kayd ü şart hayrandı. Ben, Kemal'in nazmını takdir etmekle beraber, nesrini fazla tumturaklı ve mübalağalı bulurdum. Yalnız siyasette hemfikir idik. O devirde ağır bir istibdadın baskısı altında yetişen gençliğin ruhu isyan ile doluydu. Memleketi kemiren felâketlerin, kötü idarenin sebeplerini, gençliğe mahsus acele hükümle bir şahsa irca ederdik. Ortadan kalksa kurtulacağımızı tehayyül ederdik.

Bir gün Çamlıca'ya misafir gitmiştim. Büyük bir merak ve heyecan içinde Hamdullah'ın etrafında toplandık. Bize bir gazeteden bir makale okuyordu: İstanbul matbuatında okumaya alıştığımız hürriyetçi ve isyancı sözler. Gazeteyi öyle katlamıştı

babalarının zekâsını tıvaris etmedikleri için hiç biri tahsilini ikmal edemedi.

* Kuzayyatta zayıf olduğu için on sınıfta iki senel
haldeği halde diplome alamak. gene sater

ki, adını göremiyorduk, kendisi de ısrarımıza rağmen, söylemek istemiyordu. Okumakta devam ederken, gazeteyi açıp tekrar katlaması sırasında iki defa adının birer kısmını farkedebildim ve nihayet haykırdım:

— Şûray-ı Ummet!

Makale, Paris'e kaçmış olan amcamız Sâmî Paşazâde Sezâî Bey tarafından yazılmıştı.

Hamdullah'ın canı sıkıldı. Korkuyordu, ağzından kaçırırım diye. Haklıydı, çünkü heyecanına her zaman hâkim olamazdım. Başka bir gün, Tevfik Fikret'in Sis manzumesini gizlice bana vermişti, ben de babama göstermekten kendimi menedemedim, çünkü «çok begenecek» diye düşünüyordum.

Büyüklerimiz her ne kadar hürriyet ve adalet idealini bize telkin ettilerse de, çocukların ağzında tehlikeli olur, yabancılara duyururlar diye üzüliyorlardı. Babam, küçük kardeşine ciddi surette nasihat etti:

— Başına iş açacaksın, dedi. Böyle tehlikeli yazıları elinde tutma.

Nasihatin tesiri olmadı. Hamdullah, henüz Galatasaray'da talebe iken 1317 (1901) tarihini taşıyan ve saraya karşı husumet ve nefret gösteren, Namık Kemal, Midhat Paşa, Askerlerin Şarkısı, İstanbul adlı âsi şiirlerini, Fransız postanesi vasıtasıyla, imzasız, Paris'e gönderiyor, Şûray-ı Ummet' te neşrediyordu. On altı yaşında idi.

Güzel yaz gecelerinde yalnız rıhtımına çıkardık, yıldızların isimlerini öğrenirdik. Bir gece tuhaf bir aşağılık kompleksiyle Hamdullah bana sordu:

— Avrupa'da bizim akranımız, yıldızların hepsini bilir, değil mi?

— Bir tanesini bile bilmezler, dedim.

Camille Flammarion'un halka ve çocuklara mahsus eserlerini okumuştum. Memleketindeki münevverlerin bile astronomiye karşı lâkayt olduklarına esef ediyordu. Hamdullah, astronomiye öyle merak sarmıştı ki, La Fontaine'i bir masahnda astronomlarla alay ettiği için affedemiyordu.

Atif Paşazâde Rauf Bey ile evlendiğim zaman kendisini amcama takdim ettim. Hamdullah'ın sorduğu ilk suallerden biri şu oldu:

— Edebiyata ayrıca merakınız var mı?

— Yalnızca edebiyata merakım var, cevabını aldı.

Ondan sonra pek iyi anlaştılar.

Hamdullah'ın bize misafir geldiği bir gün, babamın çocukluk arkadaşı, Abdülhak Hâmid Bey geldi. O devrin âdetine uydu, hareme girmede, babam da evde

yoktu. Büyük şair, selâmlıkta Rauf ve Hamdullah ile birlikte oturdu. O gittikten sonra ~~Hamdullah~~ hareme avdet ~~and~~ beni ayıpladı: Çoktu Hamdullah

— Abdülhak Hâmid Bey evine geliyor da görmüyorsunuz! dedi.

— Ne çare, dedim. Bizim evin âdeti böyle.

Babamın ne kadar muhafazakâr olduğunu Hamdullah da biliyordu. Memleketimizin içtimâî hayatında başlamakta olan değişikliklere uymak istemedi, harem - selâmlık usulüne ömrünün sonuna kadar riayet etti.

MESRUTİYET DEVRİ

Mesrutiyet ilân edildiği zaman büyük, küçük, genç, ihtiyar, nasıl ferahlamış, sevinmişti!

Hamdullah tahsilini bitirmişti. Gazetelere şiirler, makaleler yazmaya başladı, «Hamdullah Subhi» diye imzalar. İlk şiirleri Resimli Kitap ile Servet-i Fünun mecmualarında intişar etti. Fecr-i Âti edebiyatı müessislerindendir. Davul mecmuasında hikâye ve mizah nevilerini tecrübe etti. Muhitindeki gençler ve edebiyatçılar kendisini çabuk tanıdılar ve çok sevdiler. Dârülmualiminde muallimliğe tayin edildi. Uşakizâde Halid Ziyâ Bey, mâbeyn baş kâtipliğine tayin edilmişti. Dârülfünunda okuttuğu bedâî dersinin, Hamdullah'a devredilmesine tasavvut etti. Talebelerden çoğu, yeni hocalarından daha yaşlı idiler. O zamana kadar ders, Fransızca bir eserden tercüme edilerek okutulmuş ve Batı sanatına hasredilmişti. Hamdullah, Şark sanatını talebesine tanıttı. İslâm medeniyeti çerçevesi içinde inkişaf etmiş olan Türk, Arab, İran ve Müslüman Hind sanatlarını tahlil etti. İstanbul'un muhtelif semtlerindeki mimarî şaheserleri gezdirdi. Bu gezintilere Dârul-Fünun'un öbür şubelerinden yüzlerce genç de katıldılar.

Hamdullah, Anadolu'da, Rumeli'de seyahat etti, halkla temas etti. Konya'ya gitti, tarih derslerimizde pek mübhem bir malûmat edinmiş olduğumuz Selçuklular'ın bıraktıkları âbideleri gördü.

TÜRK OCAKLARI

Mesrutiyet ilân edildiği zaman duyduğumuz sevinç ne çabuk söndü!

Haris ve acemi idareciler, memleketi felâketten felâkete sürüklediler.

Türkler'den başka Osmanlı İmparatorluğu'nu teşkil eden bütün unsurlar, Osmanlı İmparatorluğu'nu yıkmak isteyenlerin teşvikiyle galeyanda iken Hamdullah, Türk Ocağı'nı tesis etti.

Türk Ocağı, öbür unsurların hususî tesanüdüne karşı bir aksülamel olarak or-

taya çıktı. Her biri, kendisini sıyanet için ayrı bir yol tutmuş, hususî bir istikbâle yürüyordu. Türk Ocağı, dâvası olmayan, hakkı düşünülmemeyen, inkâr edilen bir millet adına ortaya çıkmış bir müessesedir.

«Türk» kelimesi, istihfafla ve Osmanlı kültüründen nasib almamış Anadolu köylüleri için kullanılırdı. Hattâ, Rumeli Türkleri'ne «Türk» demeye kıyamazlardı, gayrimüslim unsurlardan ayırmak için onlara «Arnavut» denirdi, Arnavutluk ile hiç münasebetleri olmadığı halde.

20 haziran 1911'de tıbbiye ve mühendis mektepleri talebeleri ile, genç zabıtlar ve baytarlar toplanarak, Türk Ocağı'nı teşkil etmek fikrini ortaya koydular. 1912'de Ocak resmen tesis edildi. Müessisleri arasında Hamdullah'tan başka Ahmed Ağaoglu ile Zıyâ Gökalp'i görüyoruz. Hamdullah reisliğe seçildi.

Ocağın ilk merkezi, Divanyolu'nda küçük bir kira evinin üst katında iki çıplak ve fakir odada kuruldu. Toplantılara gelenleri oturtmak için kâfi iskemle yoktu, civar kahvelerden ödünç alınırdu.

Aza arasında tıbbiye ve mühendis mektepleri talebeleri, genç zabıtlar, doktorlar, muharrirler, şairler vardı. Fakat Hamdullah şiir yazmıyordu artık. Vaktini içtimal ve millî meselelere hasretmişti.

Hitâbete fitrî istidadı vardı. Mektep talebesi iken hitabet mümareseleri yapardı.

Sesi berrak ve ahenkli, ifadesi heyecalı ve sürükleyici idi. Çok seneler geçtikten sonra, Ankara'da Mustafa Kemal Paşa, kendisine hediye ettiği fotoğrafının altına şu ithafnameyi yazmıştır:

«Nutuklarını yalnız fikir değil, aynı zamanda şiir ve musiki olarak dimlediğim kardeşim Hamdullah Subhî'ye».

Hamdullah, nutuklarında tarihten misaller getirmeyi pek severdi ve bir defa başladı mı fazla uzatırdı.

Milliyetperver olduğu kadar feminist idi. Türk kadını ilk defa, Ocağın sahnesinde, erkek ve kadından mürekkep bir kalabalığa hitap etti, şiir okudu, piyano çaldı. Halide Edib Hanım, Nakîye Hanım nutuklar söylediler.

Hamdullah, 1915 senesinde, Ocak'ta güzel şiir okuyan, Saide isminde genç bir kızla tanıştı. İsfendiyaroğulları ve Ramazanogulları ailesine mensup Ahmed Muhtar Bey'in kızıdır. 1917'de evlendiler. İki oğulları dünyaya geldi. Saide Hanım'ın cediti, İsfendiyaroğulları'ndan Doğanç Ahmed Paşa, Anadolu beylerbeyi iken, Adana'da Ramazanogulları'ndan Pîrî Mehmed Paşa'nın kızı Bânu Hanım'la evlenmişti. Üsküdar'da Doğançılar'daki türbesinde medfundur.

«TÜRK YURDU»

Ocağın gayelerinin en mühimlerinden bi-

Subhî
Hamdullah Subhî'nin oturduğu **Osman Paşa** konağı bir müze gibi değerli eşya ve tablolarla doluydu. Fotoğraf, Hamdullah Subhî'yi konağın kabul salonunda gösteriyor.

ri de Batı kültürünü benimsemekti. Türk Ocağı, garblılığın mümessili olacaktı. Nizamnameye göre, siyasi partilerin tamamıyla dışında kalacaktı. «Millî hudutların dışında hiç bir iştilgal sahası kabul etmemiş ve etmiyecektir.» diye karar verildi, fakat manevî tesiri hudutları aşti, Aza arasında Kazanlılar, Azerbaycanlılar vardı.

Türk Yurdu adı altında ayda bir çıkan bir mecmua neşredildi. Heyeti tahririyesi arasında Mehmed Emin, Ahmed Hikmet, Ahmed Ağaoğlu, Faruk Nafiz, Abdülhak Şinasi Hisar, Zıyâ Gökalp, S. Runciman gibi imzalar görürüz.

Birinci Cihan Harbi'ne sürüklendiğimiz zaman, 28 tane ocak merkezi tesis edilmişti.

Istanbul'a İtilâf kuvvetleri girdiği zaman ilk işgal ettikleri müessese, Türk Ocağı'dır. Fakat azaları başka yerlerde gizlice toplanarak Ocağı idâme ettiler.

Hamdullah ile arkadaşları, gaye uğruna çalışmaktan fariğ olmadılar. Hamdullah, harp esnasında Çanakkale'yi, Suriye'yi ziyaret etti. Mütareke'den sonra, Batı devletleri İzmir'i Yunanlılar'a işgal ettirdikleri zaman, Sultanahmet'te toplanan mitinglerde, milletin heyecanına tercüman olan en harareтли hatiplerden biri Hamdullah idi.

Tahkik-i mezâlim komisyonunda aza olarak İzmir'e gitti. Türkler'le görüştü,

kendilerini teşci etti. Kadınlardan daha az şüphe edilir diye Kız Muallim Mektebi'nde kadınları gizli bir toplantıya davet etti, bazı erkekleri biraz yalın gördüğü için, onları teşci etmeye çalışmalarının elzem olduğunu anlattı. İzmir'de on bir gün, Aydın'da dört gün kaldı.

Anadolu'da, Kuvây-ı Milliye henüz teşekkül etmemişti. Türkiye'de mevcut Ocakların merkezi olan İstanbul Türk Ocağının azaları, Mustafa Kemal Paşa'ya şikâyetlerini yazdılar. Türk Ocakları, milliyetsever ve inkılâpçı gençliği birleştirmiş bulunuyordu.

Hamdullah, işgal altında toplanan Meclis-i Mebusan'da, Saruhan'dan mebus intihab edildi. Müzakereye başlamadan evvel şu karar teklif etti:

«Anadolu'da vatan müdafaası için ortaya çıkmış olan Kuvây-ı Milliye'yi tanıdığımızı, millî hareketi tasvib ettiğimizi ve bu harekete istinad etmekte olduğumuzu, memlekete ve dünyaya karşı ilân etmeliyiz...»

Meclisin Felâh-ı Vatan grubunda 11 ocak 1919'da «İngiltere ve İslâm hanedanları» hakkında bir nutuk irad etti. Bunun üzerine divân-ı harb kararıyle idama mahkûm oldu, fakat Ankara'ya kaçmayı başardı. Orada mücadeleye devam etti. 1920'de vâki irticaî isyanı müteakip Büyük Millet Meclisi'nin kararıyle birkaç mebus,

Konya'da vaaz ve irşada memur edildiler. Hamdullah, Konya'da Kapu Camii'nde haziranın ilk haftasında cuma namazından sonra bir nutuk irad etti. Yine Konya'da Sanayi Mektebinde, Antalya'da Paşa camii'nde, Uluborlu'da Bülbül camii'nde de konuşmalar yaptı.

1920'de Matbuat, İstihbarat ve İstidlâat Umum Müdürlüğü'ne tayin edildi. Dünya matbuatı ile temas kurdu.

1921'de maarif vekilliğine tayin edildi. Millî marş güftesinin yazılmasını Mehmed Akif'e teklif etti. Marşı, Meclis'te büyük heyecanla okuyarak kabul edilmesine yardımcı oldu.

Bir istizahı mütekip reyler toplanınca lehinde hasıl olan ekseriyet kendisini tammîn etmediği için istifa etti. Maarif vekâletinde on bir ay kalmıştı.

Hamdullah'ın hassasiyeti telepati derecesinde idi. 1921'de İkinci İnönü muharebesi esnasında Ankara'da Adnan Bey'in evinde, Hamdullah ile birkaç zat daha Mustafa Kemal Paşa'nın etrafında toplanmışlardı. Cepheden gelecek haberi merak içinde bekliyorlardı. Bir telgraf geldi. Ricat başladığı bildiriliyordu. Herkes yeis içinde olduğu halde Hamdullah, ümidini kesmediğini söyledi:

— On altı yaşımdan beri yaptığım tecrübelere güvenerek diyebilirim ki muzafferiz. Bu anda içimde beş bin ışık yanıyor. Biz mağlûp olalım ve ben ruhumu bu kamaşma halinde bulayım, bunun imkânı yok. İkinci bir haber gelecek. Bu birinci haberi tashih edecek. Biz muzaffereziz.

Bekir Sâmî Bey şöyle bir mütalâada bulundu:

— Cezbeye tutulana meczub derler.

Sabaha yakın gelen bir telgraf, düşman tarafından işgal edilen bütün mevzilerin mukabil taarruzla geri alındığını, düşmanın takip edildiğini bildiriyordu.

Mustafa Kemal Paşa dedi ki:

— Hamdullah Subhi Bey, bu zaferi herkesten evvel siz bize haber verdiniz. Tebrik telgrafını siz yazınız.

Hamdullah, «Siz, düşmanla beraber, Türk milletinin makûs tâlihini de yendiniz.» cümlesini ihtiva eden meşhur telgrafi yazdı, Mustafa Kemal Paşa imzaladı.

Ankara'da 23 nisan 1923'te Merkez Türk Ocağı'nı açtı. Zaferden sonra İstanbul'a gitti. Düşman eliyle kapatılmış olan Ocağı, 1 haziranda yeniden açtı.

1925'te ikinci defa olarak maarif vekilliğine tayin edildi. 28 eylülde Etnoğrafya Müzesi'nin temelini attı.

Cumhuriyet Halk Fırkası'nda aza olduğu halde ekseriyetin fikrine daima uymaz-

dı. Türbelerin kapatılmasına da şiddetle itiraz etti. Uzun süren bir hastalıktan dolayı maarif vekilliğinden tekrar istifa etti.

Bir taraftan da Türk Ocakları'nın fazla ehemmiyet kesbetmesi, hükümeti kuşkulandırmaya başlamıştı.

Ocakların adedi, bir sene içinde 70'den 135'e varmıştı. Ayrıca, köylerde yardım evleri de tesis edildi.

Ocak'ta Dârul - Bedayi trupundan başka iki Fransız trupu temsil verdi. Birinde meşhur Mme. Piérat bulunuyordu.

Akşam saatlerinde İngilizce, Fransızca, Almanca, usul-i defteri, usul-i muhasebe ve bankacılık dersleri için Ocağa üç yüze yakın Türk genci devam etti. Gençlere sıhhi filimler gösterildi. Fakir köylülere meccanî tedavi, meccanî ilâç temin eden doktorlar vardı. Çakallar köyünde merkezî bir mektep yapıldı, bir de dispanser açıldı.

Merkeze yük olmıyan bir matbaa, otuz sanatkâra ve işçiye ekmeğini temin etti ve çalıştırdı. Kitaplar hazırlandı, basıldı.

Hükümet bir sergi açmak istediği zaman Ocağa tertip edilerek halka açılır, konserlerde Türk, Alman, Fransız sanatkârları dinlenirdi.

Fakir mekteplilere harcırah ile kitap ve tedavi parası verildi.

Amerika'nın Ohio eyaletinde büyük bir elbise fabrikasının başında çalışan hayırsever bir zenginin nakdî yardımıyla yeni bir merkez binası inşa edildi. 23 nisan 1930'da merasimle açıldı.

Bazı şubelerde Ocağın nizamnamesine mugayir olarak siyasiyatla uğraşmaya başlandı. Bandırma Türk Ocağı, belediye intihabı için halk partisine karşı kendi listesini çıkardı.

Bir taraftan da yabancı hükümetlere tâbi Türk halkı üzerinde icra edilecek tesirden korkuluyordu.

1931'de hükümet, «artık Türk Ocaklarında yapacak bir iş kalmadığından... tarihî vazifesini tamamladı» bahanesiyle Ocakları kapattı. Yerine Halk Evleri kaim oldu ki doğrudan doğruya hükümetin kontrolü altında idi.

Esasen o sıralarda birçok cemiyetler kapatılıyordu.

Hamdullah için bu, elim bir darbe oldu. Hayatını Ocaklara vakfetmişti. Teselli makamında kendisine elçilik teklif edildi.

ROMANYA ELÇİLİĞİ

Belgrad, Bükreş, Kahire elçiliği teklif edilince, Hamdullah, Bükreş'i tercih etti, çünkü Dobruca ve Besarabya'da oturan

Rifat Pura vey zetişmiş, vaziyeti kurtarmak, 75

ve adetleri 300.000'i aşan Müslüman ve Hıristiyan Türkler olduğunu biliyordu.

25 Mayıs 1931'de Bükreş büyükelçiliğine tayin edildi.

Besarabya ve Dobruca köylerinde dolaştı, ahali ile temas etti, evlerinde kaldı. Bilhassa Gagavuzlar'la meşgul oldu. Türk olduklarını kendilerine anlatmaya ve öğretmeye çalıştı.

Oğuz kavimlerinin ahfadı olan Gagavuzlar, daha ziyade Besarabya'da bulunmaktaydı. XI. asırda Bizans papazlarının teşvikiyle Hıristiyanlığı kabul etmişlerdi. Hamdullah, bazı Gagavuz gençlerini Türkiye'de orta ve yüksek mekteplere gönderdi.

Dobruca'daki tek yüksek mektep, Mediciye kasabasında «Müslüman Semineri» adındaki medrese idi. Hamdullah, bu medreseyi ziyaret etti. Bükreş'e avdetinden sonra Romen Maarif Vekâleti'nden seminer müdüriyetine gelen bir yazıda, Arabca okutulan din derslerinin Türkçe okutulması, Arab harfleri yerine Latin harfleri kullanılması emrediliyordu. Programa Türk tarihi ve Fransızca dersi konulması da bildiriliyordu.

Hamdullah, Romanya kral sarayı ve hükümeti muhitinde teveccüh ve itimat kazanmıştı. Teklifleri memnuniyetle kabul ediliyordu.

Bükreş'te bir Türk mezarlığı vücutte getirdi. 6 Haziran 1935'te orada merasım yapıldı.

Soyadı kanunu çıktığı zaman Hamdullah, Atatürk'ün tavsiyesi üzerine Tanrıöver adını aldı.

SIYASETTEN ÇEKİLİŞ

Hamdullah, Bükreş elçiliğinde on üç sene kaldıktan sonra, 1944'te ayrıldı.

10 Mayıs 1949'da, on sekiz senelik bir fasıladan sonra Ocak, İstanbul'da Subhi Paşa konağında tekrar açıldı. Fakat eski ehemmiyeti kalmamıştı artık.

1959'da *Türk Yurdu*, yeni seri olarak 1. sayıdan itibaren yeniden çıkmaya başladı. Sahifelerinde Prof. A. Toynbee ile Pierre Lasser'in imzaları görüldü.

Hamdullah, Amerika hükümetinin davetlisi olarak Amerika'ya gitti, konferanslar verdi. O sırada Columbia Üniversitesi rektörü olan Eisenhower ile görüştü. 1947'de türbelerin tekrar açılması ve din üzerindeki görüşleri üzerine, Cumhuriyet Halk Partisi'nden istifa etti. Demokrat Parti listesine kaydedilerek Meclis'e girdi.

1957'de Hürriyet Partisi'ne geçti, fakat mebus intihab edilmedi.

Yaşlı ilerleyince istirahat etmeye mecbur oldu. Hayatının son yıllarında zihnine ve

hafızasına durgunluk arz olmuştu.

19 Haziran 1966'da öldü.

KARAKTERİ

İdealist idi. İdeali, gençliğinde kendisini bazan ifrata sürüklerdi.

Milliyetçilikten bazen şovenizme yaklaşırdı. Osmanlı İmparatorluğu'nun henüz tamamiyle yıkılmamış olduğu bir devirde açılan Türk Ocağı, gûya bu inhidamı olmuş bitmiş gibi kabul eder bir vaziyet takındı. Öbür unsurlarla fikren anlaşmayı, siyaseten onlara muhtariyet vererek, bağlarının büsbütün kopmaması çaresini aramayı tavsiye edenlere kulak asmadılar.

Lâikliği terviç ederken, dine husûmet ilân etmeye yaklaşıyordu.

Yaşlı ilerledikçe fikirlerinde istihale görüldü. Konya'da Kapu Camii'ndeki va'zında cemaate «din kardeşlerim» diye hitap etti. Türk âlemi ile birlikte İslâm âleminin istiklâline son darbeyi indirmeye hazırlanan tecavüze karşı gelmeye kendilerini davet etti. Cumhuriyet Halk Fırkası grubunun bir içtimamında şu beyanatta bulundu: «Şahsî kanaatım şudur ki, cami ve mescidi, halkın ruhuna kök salması elzem fikirlerin birer telkin merkezi haline koymalı.» Muhtelif zamanlarda ve muhtelif vesilelerle beyan ettiği şu mütalaat dikkate şayandır:

«En büyük, en istikrarlı medeniyetlerimizi bize veren, devamlı ve en ileri medeniyetleri kurduran, en sağlam cemiyeti tesis etmemize imkân temin eden ve bîzatihi bir ahlâk müessesesi olan din, İslâm'dır».

«Medreselerin islâhı yoluna gidilseydi, dokuz asırlık üniversitemiz vardır diye övünebilirdik... halbuki biz medreseleri kapattık, imam ve hatip mekteplerini kapattık.»

«İlmin bütün şubelerinde olduğu gibi dinde geniş ufukları olan, din ilimleri ile beraber Garb'ın feyzlerinden nasib almış büyük münevverlere ihtiyacımız var. Bütün dünyayı taraf taraf saran manevî buhranlar ve tehlikeler ortasında bugün her zamandan ziyade dinin irşadına ihtiyaç var».

Lisanın sadeleşmesi cereyanına hız vermek isterken, yeni kelimeler ihdas etmek gibi öyle bir çıkar açtı ki iş büsbütün çığırından çıktı ve herkesten ziyade kendisi esef ve azab içinde kaldı. Ahenk ve tenasübe susamış olan ruhu ahenksiz, ve hiç kimsenin anıyamıyacağı bir lisan uydu rularak mektepler, radyo, matbuat ve resmî daireler vasıtasıyla zorla millete kabul ettirilmek istenmesine üzülüyordu. «K

Hamdullah Subhi'nın amcası olan Sâmî Paşazâde Sezâî de tanınmış ediplerimizdendi.

ve G sadaları dolu bir lisan» diyordu. Karga lisanı diyebilirdi.

Şu mülâhazatı da dikkate şayandır:

«Dilin zorlanması ile fakre, çirkinliğe, suniliğe götürülmesine muarız idik, muarız kalmakta devam ediyoruz. Bir tek kökten gelmiş kelimelerle bir ilim, sanat, siyaset ve hukuk dili vücuda getirmek imkânı hiç bir tarafta görülmedi.»

«Türk dili, bizim için zengin ve asıl iki kaynak olan Arab ve Acem asıllı kelimelerden mahrum edilirse, devlet, millet, meclis, edebiyat, ilim, sanat, tarih kaybolur.»

Dilimizde karşılığı olan kelimelerin yerine, Batı lisanlarından alınmış yabancı kelimeler kullanılmasına daima muarız idi.

İrtica kadar komünizme muarız idi. Türk halkının muhtelif sınıfları arasında inkişafına çalışılan komünizme karşı ilk defa itiraz sadasını yükselten bir makale-

yi 1929'da neşretti. 1930'da söylediği bir nutukta «Nerede sefalet varsa, orada Bolşevizmin müşterisi vardır. İrticadan nasıl korkuyorsanız... millî müesseselerini de ondan daha fazla düşman olan Bolşevizm cereyanından sakınınız,» diyordu.

Teşkilâtta ihtisası vardı. Birinci Cihan Harbi'nin sonuna doğru, Türkiye ile Almanya arasında muvasala kesildiği sırada Berlin'de bulunuyordu. Orada Türk kolonisini metruk buldu ve canlandırdı, sefaretten tahsisat istedi. Hastaların tedavi edilmesini temin etti.

Bediyata meclûb idi. Antika seçiminde öyle bir isabet gösteriyordu ki, antikacılar imreniyorlardı. Topladığı birbirinden güzel eserlerle evini bir müze haline getirmişti.

Muhtelif yerlerde söylediği nutukları Dağ Yolu, muhtelif gazete ve mecmualarda neşrettiği makaleleri Güne Bakan adı altındaki kitaplarda topladı.

